

FRANCIAORSZÁG VÁLSÁGTÖRTÉNETE

Michel Winock

La fièvre hexagonale

Les grandes crises politique 1871–1968.
Calmann-Lévy. Paris, 1987.

A szakadék szélén bekötött szemmel tátongó magyar könyvkiadás és terjesztés lehangoló látványa után a párizsi könyvesboltok úgy hatnak, mint megfáradt utazóra a fogadó barátságos fényei. A tőkeerős könyvvállalkozások és (főleg) a fizetőképes kereslet világában nem gond többezer kiadványt kiadni évente, új sorozatokat („collection”) indítani és raktárkészleten tartani a lassan fogyó tudományos műveket. A sorozatok nagy népszerűségnek örvendenek francia földön, van olyan kiadó, amelynek nincs is sorozaton kívüli publikációja. (Nálunk talán a Századvég sodródik ebbe az irányba.) Különösen nagy forgalom bonyolódik a „livre de poche”-ok, a zsebkönyvek piacán: az utolsó adat szerint 1991-ben a zsebkönyvkiadás meghaladta a 120 millió példányt, felölelve a barkácsolástól a teológián át a költészetig mindent. Az üzletágba minden kiadó beszáll, ha csak a társadalomtudomány legfontosabbjait tekintjük, jelen van a Gallimard („Folio”), a Flammarion („Champs”), a Seuil („Points”), a Complexe („La Mémoire du siècle”), „Questions au XXe siècle”), Presses Universitaires de France (PUF – „Que sais-je?”) stb. A várhatóan sikeres könyvek gyakran egyszerre jelennek meg komoly akadémikus, kemény kötésben és – néha rövidítve, például jegyzetek nélkül – zsebkönyv formátumban. A zsebkönyvkiadás hagyománya és jelentősége egészen más Franciaországban, mint hazánkban; annak ellenére, hogy a zsebformátumban megjelenő könyvek egy része praktikus tanácsok adására, szórakoztatásra vagy vulgarizált ismeretek továbbítására vállalkoz-

zik, a tudományos jellegű könyvkiadás súlya és szerepe nagyon jelentős – a forma ellenére. A történettudományi szakkönyvek legalább fele a kézhez álló, nagypéldányszámú zsebkönyvsorozatokban jelenik meg.

Michel Winock munkáit is jobbra a „livre de poche” könyv kategóriában adták ki. A nagy francia politikai krízisekről írt művét akár tudományos pályafutása összefoglalásának is tekinthetjük, hiszen ezen történelmi csomópontok kutatásával már évtizedek óta foglalkozik. Első jelentős munkája a párizsi kommunről szól (Les Communes de Paris, 1964; kibővítve: 1971). Ezt és a sokszor kiadott III. köztársaságról szóló összefoglaló munkáját (Naissance et Mort de la IIIe République. Calmann-Lévy, 1970, kibővítve 1976; újjászzerkesztve La troisième République címmel 1978, majd 1986) is Jean-Pierre Azéma-mal, a kor kutatói között szintén nem teljesen ismeretlen történésszel együtt írta. E kötet nagy erőssége és egyben gyengesége a kísérlet a III. köztársaság problémáinak eredeti interpretációjára, ami a francia tudományos életben nagy vitákat kavart. (A reflexiókból válogatást közöl az újjászzerkesztett változat.) Jellemző érdeklődésükre (és arra, hogy mennyire nem akadémikus befejezettséget sugároz a kötet), hogy a könyv anyagát tekintve teljesen kiegyensúlyozatlan: jórésze a kommunről (az eredetről) és 1940-ről (a bukásról) szól. Az egyik legjelentősebb intellektuális folyóirat politikatörténetének megírása után (Histoire politique de la revue 'Esprit', 1930–1950. Seuil, 1975.) egy újabb történeti gócponttal (és egy újabb politikai rendszer végével) foglalkozik: a IV. köztársaság 1956 és 1958 közötti történetét meséli el (La République se meurt. Seuil, 1978; Gallimard, 1985). Az Algír-Szuez-Budapest 1956-os háromszög felrajzolása után a francia erőviszonyok módosulását vizsgálja, hogy a végén megkíséreljen magyarázatot adni az okra, ami

Franciaországot 1958-ban a De Gaulle-hoz való menekülésre készítette. A francia nacionalizmust vizsgáló munkái (*Édouard Drumont et Cie. Antisémitisme et fascisme en France*. Seuil, 1982.; majd – részben ugyanazzal a szöveggel – *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*. Seuil, 1990.), amelyekben a nacionalizmus, antiszemitizmus, bonapartizmus és fasizmus viszonyát próbálja kibogozni, már közvetlenül előkészítették az ismertető könyv egyes témáit (pl. a boulangerezizmus, a Dreyfus-per).

Winock könyvének címe (*La fièvre hexagonale*, szó szerint „A hatszögű láz”) két dologra utal: egyrészt Franciaországra, hiszen a franciák – alakja miatt – országot szívesen becézik „hexagone”-nak; másrészt arra a lázas állapotra, amelyben a francia politikai közélet szenved a francia forradalom óta. Az alapkérdés tehát ez: mi az oka annak, hogy a franciák „elfogyasztottak” 1789 óta 14 vagy 15 alkotmányt, 3 királyságot, 2 császárságot és már az ötödik köztársaságukban élnek? Mi az oka a francia kormányzási módok eme törékenységének? Miért a törések, a diszkontinuitások, a szakadások jellemzők inkább a francia politikatörténetre s nem a folyamatosság? Mi az oka annak, hogy a francia politikai szféra képtelen a konszenzusra, a megegyezésre? Miért nincs Franciaországban politikai közép? Mi az oka annak, hogy Franciaországban *politikai váltógazdálkodás csak politikai válságokon keresztül* lehetséges? És itt jutottunk el Michel Winock könyvének központi témájához: Hogyan zajlottak le ezek a politikai krízisek? S ezen keresztül: Mi az a *közös* elv, amely a francia *különösségeket* létrehozza?

Sajnos Winock nem veszteget túl sok szót a „*politikai válság*” fogalmának tisztázására. Mindenesetre az kiderül, hogy a politikai konfliktusok egy speciális fajtájára gondol, amelyben rendszerek léte válik kérdésessé. A köznyelvtől eltérően tehát nem tekinti válságnak sem a politikai feszültségeket (például az anarchista merényletek, a Panama-botrány vagy a Népfront okozta konfliktusokat), legyenek azok bármely súlyosak, sem a kormány-

válságokat, legyen megoldásuk bármely nehéz is. Azt mondhatjuk, hogy Winock számára mindazok a politikai konfliktusok, amelyeket az adott intézményrendszer kanalizálni tud, nem számítanak krízisnek. Azok azonban, amelyek valódi veszélyt jelentenek a közhatalmak működésére, amelyek az ország kormányzási formáját teszik kérdésessé, amelyek – mondhatnánk ismerős szóval – rendszerváltást eredményeztek vagy eredményezhettek volna, ezek a politikai konfliktusok állnak a könyv középpontjában. A francia történelem a szerző szerint III. Napóleon bukásától számítva nyolc politikai válságot (*crises politiques*) élt át a kommüntől 1968 májusáig. A könyv szerkezetét tekintve három egyenlőtlen részből áll: felbontható egyrészt az eme nyolc politikai krízist elemző fejezetekre, tulajdonképpen esettanulmányokra; másrészt egy összefoglaló fejezetre, amely az esettanulmányokból tanulságokat kíván levonni; harmadrészt pedig egy függelékre, ami lényegében arra ad magyarázatot, hogy az 1947-es történések (amikor a kommunistákat kizárták a kormányból) miért nem tekinthető politikai válságnak. Az architektúra talán valamiféle következtetési utat sejtet, amely során az egyes esetek empirikus elemzéséből vonhatunk le a szerző segítségével bizonyos konzekvenciákat. Szerzőnk azonban sokkal inkább egy, a politikatudományban már régóta felállított tétel történelmi alapjait keresi, de ez az egész munkát átható intuitív gondolat egyáltalán nem hátránya a könyvnek, a művet érdekessé tevő erőteljes interpretációkra ez ad lehetőséget. De nézzük meg közelebbről ezen esettanulmányokat.

A marxista-leninista elmélet jól ismert felfogása szerint a *párizsi kommün* a szocialista forradalom felé való menetelés egy nagyon jelentős epizódja, tulajdonképpen az októberi orosz forradalom közvetlen előképe. Ez a kísérlet azonban (még) elbukott, mivel a munkásosztálynak nem volt egységes, hatékony élcsapata, egyszóval nem létezett a bolsevik párt. Winock – amellet, hogy nem igazán hisz a történelmi törvényszerűségeken – két érvet is felhoz e felfogással szemben. Egy-

részt a bolsevikok győzelme két ígéreten alapult: hogy tudniillik földet adnak a földteleneknek és hogy abbahagyják a milliós áldozatot követelő háborút. Ezzel szemben a kommunárok hazafias lelkesedésből a poroszok elleni háborút folytatását kívánták, és természetesen semmilyen földet sem ígértek (igazán kapcsolatuk sem volt a vidékkel) a túlnyomóan kistulajdonosokból álló paraszti osztálynak. Másrészt, és ez a fontosabb, korántsem volt olyan egyenes vonalú az események folyása, ahogy ezt a szocialista történészek leírni szeretnék. A válság kezdetén szó sem volt a szocialistákról, a feszültség a republikánus Párizs és a választásokból meglepő módon monarchista többséggel kikerült nemzetgyűlés között húzódott. Ezen ellentét azonban politikai volt, nagyjából szociális tartalom nélkül. A világnézeti összeférhetetlenség súlyosbodott a háború befejezésével kapcsolatos nemzeti kérdéssel; Párizs a végsőig való harcra készült és nemzeti gyalázatnak érezte a fegyverszünet megkötését. A két elvi ellentétet a nemzetgyűlés elvakult royalista többsége megterhelte még számos lépésével, ami erősítette a párizsi forradalmi irányzatot és fokozta a politikai gyűlöletet.

Márpedig a polgárháború *háromfajta gyűlölethez* táplálkozott. A fenti politikai ellenségeskedés volt az egyik, amely kezdetben, főleg a forradalmároknál, szimbólumokban nyilvánult meg (például a Vendome-oszlop ledöntése). Ez a francia forradalomban gyökerező polgárháborús szimbolika része volt a másik elvakultságnak, a forradalmárokénak. Nem szokták kiemelni, de az 1871-es polgárháború valásháború is volt egyben, háború a hajlíthatatlan katolicizmust képviselő nemzetgyűlés és a párizsi harcos ateizmus között. Történelmi okokból (amelyeket később fejt ki Winock) a republikanizmus az antiklerikalizmus színfonmájává vált, ahogy az egyházat a restaurációval, az ellenforradalommal, a royalizmussal azonosították. Ez az engesztelhetetlen katolicizmus oly mértékben összefonódott a privilégiumokba, egyenlőtlenségbe fagyott társadalom víziójával, hogy a vallási gyűlölködést nehéz elválasztani a polgárháború harmadik

táplálójától, az osztálygyűlölettől. Bármennyire meglepő, az osztálytudat sokkal erősebb volt a versailles-iaknál, a fenti társadalomkép alapján pontosan tudták, hogyan tartoznak össze. A kommunárok között sokkal gyakoribb volt a szegény/gazdag ellentétbe állítás, mint a burzsoá/proletár. Tudatuk elsősorban republikánus volt és nem szocialista; és ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az ellenségképük ugyanaz volt, mint a sans-culotte-okké 1793-ban: az arisztokráta, a pap, a gazdag.

A polgárháború ideje lehetetlenné tette, hogy a két elvakultan harcoló, egymással tárgyalni, kompromisszumra jutni képtelen fél, a versailles-i királyságiak és a párizsi kommunárok, között az egyébként politikailag korántsem erőtlén „harmadik párt”, a mérsékelt republikánus irányzat közvetítése sikeres legyen. Az eltávolított (kivégzett, deportált, emigrált) szélsőbal és a megosztott royalizmus azonban az 1871-es politikai válság igazi győzteseivé tette őket; a következő, az *1877-es krízis* már erről szól. A királysági többségű nemzetgyűlés a monarchisták három csoportjának megegyezésképtelensége, illetve a jobbközép különböző félelmekből fakadó kettészakadása miatt egészen egyedülálló módon a köztársaság proklamálásával fejezte be mandátumát 1875-ben. A következő évben választott képviselőház pedig erős republikánus többségű lett és republikánus miniszterelnököt választott. A baloldal és a jobbközép kompromisszuma eredményeként azonban a köztársasági elnök és a szenátus is jobboldali maradt. A válság 1877. május 16-án tört ki, mikor Mac-Mahon tábornok, köztársasági elnök lemondatta miniszterelnökét, a képviselők óriási többségének támogatottságát élvező Jules Simon-t, helyére állítva az antirepublikánus jobboldal szimbólumát, de Broglie herceget. Miután a szenátus és az elnök feloszlatta a képviselőházat, vad küzdelem tört ki a jobb- és baloldal között. A tét nem volt kicsi: a viszony alkotmányos tisztázása a (felelőtlen) köztársasági elnök, a kormány (amit ugyan az elnök nevez ki, de a képviselők többségének támogatása nélkül cselekvésképtelen), a szenátus és a képviselőház között; vagyis hogy érvénye-

sülnek-e a republikánus alkotmányos elképzelések. Az októberi választások teljes baloldali győzelmet hoztak és eldöntötték a kérdést. A szenátus elismerte az általános választásokból létrejövő alsóház szupremáciáját, a köztársasági elnök pedig nem jutott többé komolyabb szerephez a III. köztársaság folyamán. A válság következményei azonban ennél jóval mélyebbek szerzőnk szerint. A köztársaság eszméjével teljes mértékben azonosuló és azt monopolizáló baloldalt az „abszolút köztársaságot” hozta létre, egy rezsimit, amelyet csak a „győztes Franciaország” érzett magáénak, a „vesztes Franciaországot”, a legyőzött jobboldalt kizárva belőle. 1871 a munkásokat, 1877 a katolikusokat rekesztette ki a hatalomból.

Ekkor ugyanis már a katolikus/antiklerikális választóvonal jelentette a bal- és a jobboldal közötti demarkációs vonalat, vagyis az államhatalom birtokosai és az abból kizártak határvonalát. Éppen ezek a kirekesztettek képezték szerzőnk szerint a *boulangier-izmus* társadalmi bázisát. E mozgalom a Ferry-féle köztársaság három fő válságából eredt. A gazdasági válság következményeként leeső mezőgazdasági jövedelmek, a kiskereskedők tömeges tönkremenése a nagyáruházak megjelenése miatt, az egyre növekvő munkanélküliség mind potenciális támogatóbázist jelentett egy elégedetlenséget kifejező mozgalomnak. A köztársaság gyarmati politikája a nemzeti érzés válságát hozta magával, megsértve azokat, akik az elvesztett Elzász-Lotharingia tartományokat szerették volna előbb megszerezni, mint távoli sivatagokat. Harmadsorban a köztársaság politikai rendszerének zavarai, a többség krónikus hiánya, az ebből fakadó kormányzati instabilitás, a gyakori korrupciós botrányok parlamentellenes hullámot indítottak el. Ez a homályos elégedetlenségi érzés találta meg képviselőjét *Boulangier* tábornokban, ebben a nacionalista, revansista, populistá tábornokban, aki mint hadügyminiszter szerzett magának hírnevet. A monarchisták, a katolikusok és a sajtó egy részének segítségével rövidesen tömegmozgalom alakult ki támogatására, amely Franciaország minden politikai csoportját

és társadalmi osztályát megosztotta. Winock a mozgalom főbb interpretációs kísérleteinek mindegyikében (a kortársak, például Engels által is látott bonapartizmus; Odile Rudelle „visszavágás”-elmélete, amely szerint a parlamenti oligarchia elleni mozgalomról van szó; Zeev Sternhell teóriája a boulangier-izmus modern nemzeti szocialista jellegéről) lát elfogadható elemet, de az egyediséget hangsúlyozva. Az értelmezést akadályozza, hogy a boulangier-ista politikai hullám teljesen hősének, vezérének személyéhez kötődött, így a tábornok külföldre menekülése után mozgalma villámgyorsan (ahogy született) lehanyatlott és befejezetlen maradt. Mindazonáltal volt néhány súlyos következménye: a köztársaság fogalma azonos lett a parlamenti köztársaságéval, aki ezt nem ismerte el, vagy más köztársasági államformát (pl. elnöki rendszert) vallott helyesnek, nem számíthatott többé republikánusnak. Másrészt kiderült, hogy megfordultak a százéves viszonyok, a vidék védte a köztársaságot a párizsiak veszélyeztetésével szemben.

A *Dreyfus-per* megmutatta, hogy a boulangier-izmus létező társadalmi igényeket fogott össze, hiszen a nacionalista jobboldalon belül megjelent a boulangieristák jórésze. Az *Dreyfus-ellenesek* két csoportja közül a *parlamenti* csak később artikulálódott, de kialakulása annál jelentősebb, mivel magába integrálta a balközép egy részét is; megkezdődött a baloldali politikai erők (máig tartó) jobbratolódása Franciaországban. Ezzel a jobboldal elvesztette köztársaságellenes jellegét, hiszen volt egy olyan csoportja, amely meggyőződéses republikánus volt. A *Dreyfus-ellenesek* másik irányzata, a sokkal radikálisabb *nacionalisták* több rétegből álltak: a boulangier-izmusból visszamaradt vagy a szocialistákból kiszakadt nemzeti szocialistákból (különírva), az elradikalizálódott konzervatívokból és – leginkább – a katolikusokból. Ezt a heterogén társaságot nem a vezér tartotta össze (mint a boulangier-izmust), hanem a közös eszme, az *antiszemitizmus*. A zsidókat tették felelőssé a munkások nyomorúságáért, az egyház bajaiért, a franciák megosztottságáért. Mind-

ennek ellenhatásaként nem tekinthette az „ügy” után senki baloldalinak magát, aki antiszemita volt. A Dreyfus-per létrehozott egy nagyon fontos fogalmat, a „*dé-fense républicaine*” jelszavát és vele a köztársaságiak védekező reflexeit. A III. köztársaság tartósságát éppen a republikánusok kifelé egységesnek mutatott arca, a különböző – amúgy marakodó – baloldali csoportok a jobboldali veszéllyel szembeni reflexszerű összekapcsolódása adta. Más országokkal szemben a szocialistákat a francia politikai struktúra nagyon gyorsan integrálta, amiben nem kevés szerepe volt Jean Jaures zseniális lépésének a Dreyfus-perben. Azzal ugyanis, hogy a revizionistákhoz (a per újrafelvételét követelőkhez) kapcsolta mozgalmát, elismertette azt mint a baloldal részét és ezzel mint a rendszer birtokosainak egyikét. A republikánus keret létrejött, és erejénél fogva a további válságok már ebben a politikai kontextusban játszódtak le.

Az „ügyet” követő évtizedek jelentették a leghosszabb válságmentes időszakot Franciaország újabb történetében, a radikálisok köztársasága ekkor élte fénykorát. A huszas évektől azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a baloldal uralkodni még tud (a parlamenti választások mindegyikét megnyerte), de kormányozni már nem. A politikai rendszer krízise a *baloldal széteséséből* keletkezett szerzőnk szerint: egyrészt az 1920-as tours-i kongresszuson a szocialisták kettéváltak, és a kommunisták még a szocialistákat is „fasisztának” tekintették; másrészt a szocialisták forradalmisága összeegyeztethetlenné vált a radikálisok középosztályt képviselő gondolkodásával. Mivel a baloldal egyre nagyobb része elfogadta a köztársasági formát, nem volt többé akadály a középbal és a középjobb összekapcsolódásának. (Ahogy Winock szellemesen megjegyzi, a határvonalon már nem Jézus, hanem egyre inkább Marx állt.) Így történhetett meg, hogy a baloldal háromszor is a megnyert választás után két évvel (1926, 1934, 1938) kénytelen volt átadni a kormányrudat egy jobboldali vezetésnek. A határvonal áthelyeződése hosszú és nehéz folyamat volt a baloldalon történelmileg

kialakult érzelmi összeforrottsága miatt. Az *1934-es válság*, amely a baloldal parlamenti többsége ellenére megnyilvánuló kormányképtelenségét újra bizonyította, egy olyan antiparlamentarizmus erejét mutatta, amely két forrásból is táplálkozott. Felerősödött egyfelől a régóta létező parlamentellenesség válaszul az egyre rosszabbul működő politikai intézményekre; nem véletlen, hogy a válságot kirobantó ok, a csepp a teli pohár tetején egy újabb, a radikálisokat kompromittáló politikai botrány (a korrupciós Stavisky-ügy) volt. Legalább ilyen fontos azonban a 30-as évek szigorodó nemzetközi környezete, amelyben sorozatosan kerültek hatalomra vagy erősödtek meg a tekintélyuralmi kormányzatok, például mutatva a franciáknak is. Az *1934. február 6-án* kicsúcsosodó, jobboldali csoportok, ligák által szervezett tüntetéssorozat nem érte el a jelszavakban kitűzött célját, a parlamentáris intézmények még egyszer ellenálltak (bár nem utolsósorban a kihívó fél egységes vezetésének hiánya következtében), a Daladier-kormány másnap mégis lemondott és Doumergue alakított jobboldaliakból és radikálisokból álló kormányt. A baloldali mitológia gazdagodott egy újabb hivatkozási dátummal („a fasiszta puccskísérelt”, bár sem fasiszta nem volt, sem *coup d'État*-t nem készítettek elő), az emlékek azonban már nem voltak elegendők a közös kormányzáshoz, mégha ezt a Népfronttal még utoljára meg is kísérelték.

Az *1940-es válság* nem a megszokott forgatókönyv (politikai csoportok nyílt harca, utcai megmozdulások stb.) szerint zajlott, ahogy a körülmények sem voltak a szokásosak: Franciaország földjén ellenséges csapatok törtek előre, és nem volt remény a megállításukra. A menekülő Reynaud-kormány semmilyen belső egységgel nem rendelkezett a teendőket illetően. A kormányfő és – egyre csökkenő számú – támogatói (köztük De Gaulle) a háború folytatására voksoltak, az ellenállást akár a gyarmatokra is áthelyezve. A Pétain-Weygand-Darlan defetista csoport a háborút befejezettnek tekintette, nem hitt az angol segítség erejében. A tűzszünet a katonai vereség elismerését jelentette volna, de

megőrizte volna a kormány mozgásszabadságát (ahogy a hollandok tették); a fegyverszünet meghagyta a hadsereg becsületét, de az országot német ellenőrzés alá helyezte. A hatalom Pétain, a világháborús győzelmeiből táplálkozó karizmával rendelkező aggastyán kezébe került. A tűzszünet után – már Vichy-ben – összeülő parlament (amely azonos volt a népfrentkormányt megszavazó nemzetgyűléssel) 1940. július 10-én – felszámolva a hatalmi ágakat – teljhatalmat adott Pétainnek, beleértve egy új alkotmány kidolgozását és hatályba léptetését is. A nemzetgyűlésben nem volt ellenzéke Pétainnek; még olyan emberek is bénultan figyelték az eseményeket, mint Léon Blum, nem tudván alternatívát állítani a „Francia Állam” megszületésének és vele a Francia Köztársaság eszményei porba hullásának. Winock szembehelyezkedik a történetírók többségének álláspontjával és tagadja, hogy a köztársaság szomorú vége a 30-as években determinált lett volna. Szerzőnk szerint nem függött a francia politikai rendszer természetétől a Molotov-Ribbentrop paktum létrejötte (és ezzel az első világháború idején még létező keleti egyensúly megszűnése), a katonai vezetés gyengesége, az angol politika paicifizmusa, vaksága Hitler igazi terve iránt és természetesen a játszma résztvevőinek személyes, gyakran véletlenen alapuló döntései. A III. köztársaságnak fenti részleges felmentése persze jónéhány ponton vitatható, bár könnyen lehet, hogy Winock is – amúgy nagyon rokonszenvesen – inkább csak a történeti determinizmus képviselőinek szeretne egy oldalcsapást elhelyezni. Amellett, hogy el kell ismernünk, hogy a III. köztársaság nem az összeomlás egyedi felelőse, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a köztársasági elveket egyszerűen megdöntötte a katonai vereség. S ez nem vall valami erős legitimitású, stabil rendszerre. (Érdekes, hogy Winock egyszerűen nem foglalkozik a legitimitás problémájával, amivel némi űrt hagy az olvasóban.)

Az 1958-as válság, amit Winock sokban az 1940-es, lezáratlan (mondhatnánk: a nemzettudatban fel nem dolgozott) válság folytatásaként tekint, szerzőnk szerint

három fő okra vezethető vissza. Az első kettő ismerős, (az összeesküvéselemélet híveit kivéve) minden elemző által elfogadott: egyrészt a kilátástalan algériai háború, amely kiúttalan volt, hiszen sem a függetlenséget nem lehetett megadni a történelmi emlékezet és az Algériában már száz éve megtelepedett európai eredetű „feketelábúak” ellenállása miatt, sem a felkelést (és a mögötte álló 8,5 millió arabot) nem lehetett leverni. Másrészt a III. köztársaság szervei bajait jórészt átöröklő IV. köztársaság kormányozhatatlansága járult hozzá nagymértékben a krízis kialakulásához. Bár a Winock által elemzett harmadik oknak más szerzők nem tulajdonítanak nagy jelentőséget, de valóban helytállónak látszik kiemelni a hadsereg krízisét. A világháború után lezajlott szociológiai változások és az indoknai háború hatása mellett legfőképpen a katonai morál megváltozása bír nagy jelentőséggel. Az 1940-es válság következményeként a katonák, akik között a közszellem korábban a mindenkor legális hatalomnak való engedelmeskedés ideája volt, rákényszerültek a politikai döntésre a rebellis De Gaulle, az országot a németek kezébe adó Pétain és (1942-ben) Darlan között.

A három válság 1958 májusában összekapcsolódott, és hirtelen láthatóvá vált a hármass hatalom (amely, mi azért emeljük ki, három különböző legitímáson alapult). Az államapparátusnak már parancsolni képtelen, de a legalitást birtokló Párizs május 13-án szembetalálta magát a forradalmi retorikára hivatkozó *Algírral*, ahol a defetista politikával elégedetlen katonák és a „feketelábúak” összefogtak. Két nap múlva egy nyilatkozatával *De Gaulle* is belépett a hatalomért folytatott küzdelembe, s személyes tulajdonságaival (történelmi múlt, kivételes karizmatikus képességek, taktikai érzék) egy olyan harmadik, erkölcsi hatalmat alkotott, ami lehetővé tette, hogy a két engesztelhetetlen, kishíján polgárháborúba keveredő (az ejtőernyősök már Korzikát is elfoglalták!) párt között a tábornok játssza el a „homme providentiel” szerepét. A kormányt alakító De Gaulle gyakorlatilag lehetőséget kapott, hogy lebontsa a IV. köztársaság épü-

letét és a végrehajtó hatalom megerősítésével új politikai struktúrát hozzon létre. A válságkomplexumot egyrészt új alkotmány megszavaztatásával (és ezzel az V. köztársaság megalapításával), másrészt az algériai háború (ami mély sebeket ejtett a francia nemzeti tudaton) befejezésével oldotta meg.

Az „exécutif”, a végrehajtó hatalom megerősítése ugyan megszüntette a kormányozhatatlanság veszélyét, de a paternalizmusba és autokratizmusba hajló V. köztársaság tíz évvel később újabb válságba sodródott. 1968 májusában sorban egymás után lezajlott egy egyetemi válság (barrikádokkal és utcai harcokkal), egy szociális válság (általános sztrájkjal és tüntetésekkel), egy politikai válság (a tábornok pillanatnyi összeomlásával és önelnökjelöltekkel), miközben az egész beágyazódott egy civilizációs krízisbe. Úgy tűnik, ez az az eseménysor, ami Winock számára a legnehezebben értelmezhető (hozzátehetjük: nemcsak számára). A nagyívű összefüggések helyett ez esetben a véletlenek, az egyenként csak kisebb feszültséget teremtő konfliktusok alkalmi összejátszásából született robbanásnak tekintti a krízist. Az előző hét esetben szokásos elemzési mód, amelyben világos ellentéteket állított fel, ‘68 esetében nem látszanak alkalmazhatónak. Winock a válságot új típusú konfliktusnak nevezi, csak-hogy a típusnak ez az egyetlen példája. Nehéz úgy, kínlódnak is vele eleget a történészek, szociológusok, politológusok. A válság feloldásának és hatásának elemzése azonban a szokott biztos kézre vall. Érdekes, hogy mekkora szerepet tulajdonít a krízis végkifejletében a kommunista párt lázongást elutasító vonalvezetésének, amely így (Winock csak körülírja) – saját marxista kategóriáit használva – objektíve De Gaulle szövetségesevé válik és döntően járul hozzá az V. köztársaság fennmaradásához.

Kevesebb mint egy évszázad alatt tehát nyolc politikai válság rázta meg Franciaországot, nyolcszor került lázas állapotba a közélet, nyolc alkalommal vált kérdésessé a fennálló kormányzati rendszer, a közhatalom nyolcszor volt képtelen elren-

dezni valamely közérdekű problémát. A francia kormányzati rendszer mindig szakadást, diszkontinuitást okozó válságaiból a politikai élet szélsőséges instabilitására következtethetünk. Az utolsó fejezet ennek vizsgálatát célozza.

A recenzióhoz mellékelt táblázat összefoglalása Winock tipológiájának, amely öt fő szempont (a válság kialakulása, tartalma, ereje, feloldási módja, kihatása) alapján csoportosítva próbálja összehasonlítani a vizsgált kríziseket. Ez a *komparatív politikatörténet* valóban roppant hatásos és az olvasó szellemét megtermékeztető (például lehetne a szovjet blokk politikai válságait 1953 és 1990 között hasonló módon összehasonlítani, tipologizálni), azonban – mint minden eredeti, gondolatgazdag dolog – rengeteg kérdést is felvet. Minden „táblázatos”, kategóriákat felhasználó módszer zártága folytán kritika tárgya lehet, hiszen sohasem tudja lefedni a valódi, a fekete-fehér osztályozásnál jóval színesebb világot. (Miért nem szempont például a válság nemzeti emlékezetre gyakorolt hatása, ami sem lényegtelennek, sem összevethetetlennek nem tekinthető?) Jóval nagyobb probléma azonban az, hogy Winock – a minden kritériumnál egyenként elvégzett, amúgy nagyon érdekes csoportosítgatáson túl – gyakorlatilag nem használja ki az osztályozás adta lehetőségeket és nem nyújt áttekintő összehasonlítást. A könyv alapkérdéseinek megválaszolásához nem jutunk közelebb a tipológiával, ez a fejezet nem igazán szerves része a fejtegetésnek.

Annál inkább az azonban a könyv utolsó néhány oldala! Winock itt a megelőző négyszáz oldalt *nagyívű történeti interpretációba* helyezve kísérletet tesz az alapp probléma megválaszolására. A feleletet Franciaország kulturális örökségeinek antinómiájában, a római katolicizmus és a francia forradalom hagyományának összecsapásában látja. Az *ancien régime*-ben nem létezett vallásszabadság, az államvallás katolicizmus és az abszolút monarchia csak egyetlen és oszthatatlan igazságot tűrt el. A türelmetlen katolicizmussal szemben kizárólag a behódolás vagy a lázadás volt lehetséges. *Reformáció híján*

Franciaország a *forradalmat* robbantotta ki. A klérus polgári alkotmánya és Vendée gyorsan lehetetlenné tett mindenfajta kompromisszumot a forradalom és a katolicizmus között; a franciák képtelenek voltak két igazság létét elfogadni. A közös ellenség összeforrasztotta a Trónt és az Ol-tárt, ahogy a republikanizmus és az antiklerikalizmus is elválaszthatatlan lett. Még az (az 1870-es évektől létező) „opportunistá” baloldal is a „vallásos előítéletek” kiirtását tettezte végső céljaként. A konszenzus, ami pluralizmust kíván, nem lehetséges, hiszen az ellentétek feloldását az egyik fél az újraalkotott vallásos egységben, a másik a tudományban és a fejlődésben való hitben való egységben látta. Ez az örökség a „*tabula rasa*” *fétiséhez* vezetett és a mindenkorai politikai konfliktusok egyszerre kaptak vallási (még ha egyszerűen valami materiális dologért is folyt a harc, a konfliktust akkor is valamilyen univerzális eszményhez kapcsolták), valamint teátrális („győzünk vagy meghalunk”) dimenziót. (Bármennyire is „hazainak” tűnik a fenti fejtegetés, nem a mi régióinkról van szó.)

Winock mégsem tartja teljesen elfogadhatónak azt a pesszimista elméletet, ami szerint 1789 óta Franciaországban látni polgárháború folyik. Már a középkortól létező gazdasági és szociológiai okokból a politikának ellensúlya van a franciák földjén: az erős *individualizmus*. A polgár állandó életstratégiája a hatalom kijátszása, a bürokrácia átverése. Az abszolutista és napoleoni időkből örökölt autoriter stílusú állammal szemben a civil társadalom

gyengeségeit (hiszen az individualizmus, az önszervezésre való hajlam hiánya az erős állam mellett nem tette lehetővé a „corps intermédiaires” kiépülését) a forradalmi tettekkel kompenzálták. A kompromisszumkészség mentális hiánya miatt így *a politikai válságok váltak a szabályozás normális eszközeivé*. A válság az, ami felmutatja a diszfunkciót, előkészíti a megoldást, felvázolja a változás módját vagy egyszerűen lecseréli a rendszert.

Szerzőnk szerint azonban 1968 óta a politikai közszellem valamiféle megnyugvása következett be. Ennek szimbólikus pillanata 1981, amikor a jobboldal politikai válság nélkül adta át helyét a baloldalnak a kormányzatban. Remény nyílik arra, hogy a franciák elfogadják a nyílt és konfliktusos társadalom ideáját, amelyben a békésen versenyző jobb- és baloldal egyformán szükséges.

Összességében elmondható, hogy Michel Winock könyve egyszerre rendelkezik átható intuitív erővel és (a leíró fejezetekben) nagy tárgyismerettel. A szerző koncepciója korántsem támadhatatlan, néhol (mint minden interpretáció) kissé szimplifikálónak tűnik, de mindenképp termékeny, továbbgondolható elképzeléseket kínál. Régióinkból nézve pedig ez a könyv megtanít arra, hogy Nyugat-Európa demokráciáit mennyire nem lehet össze-mosni (hiszen például Anglia fejlődése egészen másképp történt), és hogy egy működő liberális demokrácia kialakulása mennyire hosszú, konfliktusos folyamat.

Soós Gábor

Franciaország válságtörténete – tipológia

Válságok	Kommün	1877. május 16.	Boulangérismus	Dreyfus-per	1934. február 6.	1940. július 10.	1958. május	1968. május
I. Erédete konfliktus	A versailles-i kormány a forradalmasult Párizs ellen	A konzervatív jobboldal a republikánus bal ellen	A jobb- baloldali ellenzék a parlamentáris közletárság ellen	A nacionalista jobboldal a parlamentáris közletárság ellen	A konzervatív jobboldal a radikálisok közletársága ellen	A fegyverszünet- partiak a haboru- partiak ellen a kormány ellen	A „francia Algéria” hívei és a hadsereg	Az új társadalom hívei a fennálló hata- lommal szemben
A kibontakozó ok	A kormány egyoldalú lépése: az ügyük visszavétele	Az államfő döntése: a kormányfő menesztése	Egy népszerű tábornok féltreállítása	Zola írása az Aurore-ban „Vádalom”	Egy rendőrfőnök féltreállítása	Új kormányfő (Pétain) megválasztása a katonai össze- omlás idején	Új kormányfő megválasztása (Pflimlin) drámai dekolimációs körülmények között	Rendőri elnyomás egyetemi válság körülményei között
Előrelátha- tossági fok	++++	++++	+++	+	+++	++++	++++	+
II. Jellege nemzeti:	+		+	+	+	+	+	
Vallási:	+	+		+				
Szociális:	+ (munkások)		+ (munkások és középosztály)		+			+ (egyetemisták és munkások)
III. Erőssége időtartama	Közepes (72 nap)	Közepes (5 hónap)	Hosszú (kb. 3 év)	Hosszú (kb. 2 év)	Rövid (kb. 1 hét)	Rövid (25 nap)	Rövid (20 nap)	Rövid (40 nap)
A főmegreész- vétel nagysága	Jelentős	Közepes	Közepes/jelentős	Közepes	Jelentős, főleg Párizsban	Gyenge	Jelentős, főleg az algériai európaiaknál	Jelentős
Intenzitás drámaiság	kb. 25 ezer halott, 10 ezer elítelt	Újságok megbűntetése tisztviselők leváltása	Utcai tüntetések sajthadjárát	Utcai tüntetések, a ligák sajtó- hadjárata, párbajok, öngyilkosságok	16 ezer halott és 1000 sebesült	A háborús körülmények elfojtják a nyílvános vitát	Katonai partra- szállás veszélye az anyaországban	7 halott és 1700 kórházba szállított sebesült
IV. A válság kimenetele	Elnyomás	Választás	Választás	Választás	Karizmatikus államférfi	Karizmatikus államférfi	Karizmatikus állam- férfi és népszavazás	Választás
V. A válság kikötése	+					+	+	
Rendszerváltás					+			
Kormányváltás		+		+				
Törvény- módosítások			+	+				+

Szerzőink

Deák Ágnes	történész, JATE, Szeged
Eiler Ferenc	egyetemi hallgató, JATE, Szeged
Glósz József	történész, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd
Kaposi Zoltán	gazdaságtörténész, JPTE, Pécs
Kiss Ilona	fordító, szerkesztő, BKE, Beszélő szerkesztősége, Budapest
Kövér György	gazdaságtörténész, BKE, Budapest
Lele József	történész, JATE, Szeged
Marjanucz László	történész, JGYTF, Szeged
Péter László	történész, SSEES, London
Pogány Ágnes	gazdaságtörténész, BKE, Budapest
Sisák Gábor	filozófiatörténész, Közép-Európa Egyetem, Budapest
Soós Gábor	egyetemi hallgató, JATE, Szeged
Tandori Mária	könyvtáros, JATE, Szeged
Tímár Lajos	történész, KLTE, Debrecen
Tóth István	történész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

CONTENS

Studies:

György Kövér:	Historiographical and Methodological Questions of the Measurements of Capital Import in the Era of Dualism5
Ágnes Pogány:	The Liquidation of the Austro–Hungarian Bank19

Conference:

Zoltán Kaposi:	Some Characteristics of Village Credit34
József Glósz:	County Mortgages and the Gentry44
László Marjanucz:	The Crediting Practice of Banks in Hódmezővásárhely in the period of Dualism48
István Tóth:	Slovakian Credit Societies at the turn of the Century62
Ágnes Pogány:	The Hungarian General Credit Bank and its Sphere of Influence70
Lajos Tímár:	The Credit Information Reports of the Hungarian National Bank and the Economic Élite of Hungarian Cities in the Mid-War Period73

Sources of the Past

Gábor Sisák:	„...Russia, thee undeservedly predestined...!” ..83
Aleksey Homiakov:	A Letter to Serbs. A Message from Moscow90 (<i>trans. Ilona Kiss</i>)

Abroad

„I have always regarded the State itself as the most Important Factor”
(*A conversation with the historian László Péter*).....115

László Péter’s selected bibliography.....125

László Péter: The Law XLIV of 1868 on the Equality
of Nationality Rights and the Language
of Local Administration.....127

Reviews

Hungary in Ottoman Politics
(*Pál Fodor: Hungary and the Turkish Occupation. Argumentum. Bp., 1991.*)
József Lele 138

Are you German? No, I’m Austrian!
(*Gerald Stourzh: Vom Reich zur Republik. Edition Atelier. Wien, 1990.*)
Ferenc Eiler143

„Pax Britannica?”
(*Chamberlain, Muriel E.: „Pax Britannica?” British Foreign Policy 1789–1914. Longman. London, 1988.*)
Mária Tandori146

The Crisis–History of France
(*Winock, Michel: La fièvre hexagonale. Les grandes crises politique 1871–1968. Calmann–Lévy. Paris, 1987.*)
Gábor Soós150

Authors159

A Kisteleki Alapítvány pályázati fölhívása szegedi helyismereti munkára

A Kisteleki Ede emlékezetére alapított pályadíjat hetedik alkalommal 1994. november 26-án, a névadó születésnapján osztjuk ki. Fölhívjuk a Szeged múltjával, jelenével, jövőjével foglalkozó kutatókat, hogy pályamunkáikat 1994. május 31-éig ajánlva küldjék meg.

A föltételek a következők:

1. Csak kiadatlan, a pályázat céljára első példányban készült, legalább 4, legföljebb 10 ív (egy ív 22 gépelt lap, 26 sorral, soronként 60 betűhellyel) terjedelmű, Szegeddel és közvetlen környezetével kapcsolatos mű nyújtható be.
2. A pályamű tárgyát nem szabjuk meg. A tárgyválasztást (új tárgykörök földolgozását, új források föltárását, új szempontok érvényesítését) értékeljük. Előnyben részesítjük a következő témák kidolgozását: A szegedi bunyevácok (dalmaták). A tanyai kapitányságok története. 1956 Szegeden.
3. A bizottság egy *földíjat* (25 000 Ft), két – egyenként 15 000 Ft-os – és két – egyenként 8000 Ft-os – *jutalmat* ad ki.
4. A díjnyertes és jutalmazott pályaművek a Somogyi-könyvtár állományába kerülnek.
5. A pályázat jelíges; a szerző nevét a dolgozat nem tartalmazhatja. Nevét és címét zárt borítékban mellékelje. Nem vehet részt a pályázaton, aki pályaművének tárgykörében korábban már közleményt jelentetett meg.
6. A bizottság döntését titkos szavazással hozza.
7. A díjazottakat levélben értesítjük, a közvéleményt pedig a díjkiosztásról a Délmagyarország hasábjain tájékoztatjuk.

Szeged, 1992. december 1-jén

**A Kisteleki Alapítvány bírálóbizottsága
Szeged, Somogyi-könyvtár
6701 Pf. 441.**

Az AETAS történettudományi folyóirat. Kiadója: Az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A szerkesztőség szervezetiileg önálló. A lap közöl: történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat. A szerkesztőség a társadalomtudományok más ágai elől sem zárkózik el. A lapban megjelent írások közlésénél kizárólag szakmai szempontok érvényesülnek. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

* * *

Az AETAS nem rendelkezik állandó anyagi forrással. Megjelenését alapítványi támogatás teszi lehetővé. A lapra ezért hosszú távú előfizetést nem tudunk elfogadni. Az AETAS több vagy akár egy száma is előjegyezhető – írásban vagy telefonon – a szerkesztőség címén. Az előjegyzett számokat postai utánvétellel juttatjuk el a megrendelő címére.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1., Studium könyvesbolt, Váci utca 22., Litea Kft., Budavár Hess A. tér 4., Eötvös könyvesbolt, Kecskeméti u. 2., MTA Történettudományi Intézet Könyvtára, Uri u. 53., Könyves Kávézó, Mikszáth tér 2., Írók Boltja Parnasszus Kft. Andrássy út 45.; Könyvtárosok Áruháza, Honvéd u. 5. és az utcai könyvtáraknál.

Szeged: JATE–Gondolat Könyvesbolt, Dugonics tér 11–12., Móra Könyvesbolt, Egyetemi Könyvtár BTK, Sik Sándor Könyvesbolt Oskola u.; Gondolat Könyvesbolt, Kárász u.

Debrecen: Egyetemi könyvtár KLTE főépület fszt. Egyetem tér 1.

Pécs: Szöveg Bt. Kiss J. u. 8.

* * *

A szerkesztőség címe:
6701 Szeged, Pf. 1179.
Telefon: 62/321-111/185

Szerkesztőségi titkár: Hovorka Beáta

Miközben általános tendenciának mondható, hogy a legnagyobb tőkeexportőr országokban a kutatások előrehaladtával, a számitási módszerek kikristályosodásával az első világháborút megelőző, de különösen a 19. századi tőkekivitelei adatok számottevő mértékben lefelé módosultak, addig egy olyan kimondottan tőkeimportőr országban, mint Magyarország épp az alapadatok maradtak változatlanok.

(Kövér György „A dualizmus-kori tőkeimport-számitások historiográfiai és módszertani kérdései” című tanulmánya az 5–18. oldalon olvasható.)

A felszámolási tárgyalások 1920 augusztusában, közel egy évvel az osztrák békeszerződés aláírása után, kezdődtek csak meg. Az utódállamok közötti alapvető érdekellentétek már az első megbeszélések során nyilvánvalóvá váltak, a leginkább vitatott kérdés a vagyon felosztásának módja volt. Az újonnan létrejött nemzetállamok ugyanis minél előbb autonóm gazdaságpolitikát, s ehhez új központi bankot szerettek volna, s már csak ezért is igényt tartottak a volt közös jegybank vagyonának és érckészletének megfelelő hányadára. Nem akarták viszont magukra vállalni a volt Monarchia államadósságát, különösen nem a háborút finanszírozó hadikölcsön kötvényeket és kincstárjegyeket.

(Pogány Ágnes „Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása” című trása a 19–33. oldalon található.)